

Jan Mazur *OSPPE*

TOTALIZM JAKO FENOMEN SPOŁECZNY - ujęcie leksykograficzne¹

Używane w języku polskim słowo **totalizm** (łac. *totus*, śrdw.-łac. *totalis* – cały, całkowity, powszechny, zupełny) – wyraża całkowitą dominację całości nad częścią znajdującą swoje uzasadnienie w odpowiednich założeniach ideowych. W życiu społecznym oznacza praktyczny i teoretyczny stosunek między częścią a całością społeczną (np. między obywatelem a państwem), polegający na podporządkowaniu części całości w sposób totalny.

Ogólnikowe pojęcie „totalizm” z czasem zostało zdominowane przez pojęcie „totalitaryzm”² które za sprawą włoskich doświadczeń na gruncie faszyzmu w latach dwudziestych XX stulecia przybrało konkretny kształt, wyrażając odpowiedni system rządów oraz wspierającą go ideologię. Koncepcje totalistyczne, niezależnie od ich pragmatycznego czy ideowego oblicza (Platon, Hegel), istotę społeczności ujmują w ra-

Artykuł stanowi nieco rozszerzoną wersję hasła: *Totalizm*, które opracowane zostało dla *Encyklopedii Katolickiej KUL* na podstawie następującej literatury: A. NIESIOŁOWSKI, *Katolicyzm a totalizm*, Poznań 1938; T. W. ADORNO, E. FRENKEL-BRUNSWIK, D. J. LEVINSON, N. STANFORD, *The Authoritarian Personality*, New York 1950; J. FRIEDRICH, Z. BRZEZIŃSKI, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, New York 1956; L. SCHAPIRO, *Totalitarianism*, London 1972; J. TISCHNER, *Świat ludzkiej nadziei. Wybór szkiców filozoficznych 1966-1975*, Kraków 1975; K. D. BRACHER, *Die totalitäre Erfahrung*, München 1987; H. ARENDT, *Korzenie totalitaryzmu*, Warszawa 1993; E. ROTHSTEIN, *Minimalism Pumped Up to the Max*, „New York Times” July 18, 1993; R. PALOUS, *Totalismus a holismus*, Praha 1996; J. PAJĄK, *Telekinetyczne pozyskiwanie energii otoczenia*, Dunedin 1997; J. SKOCZYŃSKI, *Totalizm jako produkt uboczny*, Kraków 2000; S. FORTI, *Il totalitarismo*, Roma-Bari 2001; J. MASTALSKI, *Zarys teorii wychowania*, Kraków 2002; K. GANN, *Music downtown: writings from The Village voice*, Berkeley 2006; M. BANKOWICZ, *Niedemokratyzmy*, Kraków 2011.

¹ W niniejszym opracowaniu pomija się znaczenie słowa: *Totalitaryzm*, gdyż wspomniana *Encyklopedia* uwzględnia je w ramach oddzielnego hasła.

mach kategorii „całości” pojmowanej jako byt absolutny (prawdziwy, rzeczywisty i przedstawiający wartość). W tym kontekście społeczności przypisuje się cechy samoistnego podmiotu działania, który całkowicie ogarnia człowieka i wszystkie elementy życia społecznego. W koncepcjach totalistycznych człowiek staje się funkcją społeczności, podporządkowany jej w najważniejszych aspektach, dążąc zaś do dobra jednostkowego, stanowi zagrożenie dla ogólnie i arbitralnie określonego dobra wspólnego.

W życiu społecznym z etycznego i aksjologicznego punktu widzenia praktyka i teoria totalistyczna nie są zdeterminowane jednoznacznie kwalifikacją moralną; ich ocena zależy od koncepcji człowieka i społeczeństwa, jaką przyjmują i konsekwentnie respektują. Funkcjonujące w praktyce totalizmy na ogół są jednak antypersonalistyczne, gdyż w ich poczynaniach osoba ludzka traktowana jest nie jako samoistna wartość, jako cel sam w sobie, lecz instrumentalnie – jako środek służący do realizacji celów społeczności. Totalizm odbiera poszczególnym ludziom wolność i ogranicza ich samodzielność, aby realizować cele, które uświęcają nawet stosowanie przemocy, uniemożliwiając człowiekowi samodzielny wybór między dobrem a złem.

Zjawisko totalizmu, wspierane odpowiednimi koncepcjami ideowymi czy ideologicznymi, występuje współcześnie w wielu dziedzinach ludzkiego życia. Można je rozpatrywać w aspekcie historycznym, ideologicznym, społecznym, gospodarczym, politycznym, kulturowym, stając na gruncie socjologii, politologii, psychologii, pedagogiki, filozofii (antropologii) a także teologii. Totalizm w pewnych kontekstach znaczeniowych bliski jest słowu: holizm (gr. *holos* – całość), które stanowi termin przeciwstawny redukcjonizmowi (całości nie da się sprowadzić do sumy jej składników, zaś wszelkie zjawiska tworzą układy całościowe, podlegające swoistym prawidłowościom, których nie można wywnioskować na podstawie wiedzy o prawidłowościach rządzących ich składnikami).

Z punktu widzenia psychologii społecznej totalizm jest rodzajem charakterystycznej dla nowoczesnych społeczeństw masowych „ucieczki od wolności” bądź pustki duchowej w wyniku zeświecczenia (E. Fromm, H. Arendt). Nowsze ujęcia odchodzą od pierwotnej tezy Z. Brzezińskiego i C. Friedricha, sugerującej jednoznaczny i niezmienny charakter zjawiska totalizmu, pozostawiając miejsce na jego ujęcia szersze, nierzadko jako zaprzeczenie pluralizmu w polityce, życiu społecznym, kulturze, sposobie myślenia. W tym też znaczeniu totalizm jest cechą przypisywaną społeczeństwom, grupom społecznym lub jednostkom niezależnie od istniejących struktur politycznych. Źródłem poglądów, postaw i zachowań

totalistycznych (totalitarnych), manifestujących wrogość do wszelkiej różnorodności oraz negujących potrzebę autonomii jakiegokolwiek sfery życia, mogą być, oprócz ideologii, również predyspozycje konkretnych ludzi o osobowości autorytarnej (T. W. Adorno).

Pojęcie totalizmu w pedagogice, które na ogół wywołuje negatywne skojarzenia (*per analogiam* do totalistycznej metody w uprawianiu polityki), oznacza całkowite uzależnienie wychowanka od wychowawcy, ucznia od nauczyciela, dziecka od rodziców. Współczesna krytyka pedagogiki totalistycznej wydaje się jednak uproszczona, albowiem w procesie wychowania nie wszystkie elementy czy sytuacje podporządkowania mogą być słusznie kwestionowane czy odrzucane (np. dyskusyjna jest teza zarzucająca pedagogice totalistycznej usilną promocję prawa wychowawcy do uczynienia z siebie wzoru dla wychowanka).

Totalizm jako pewien styl czy zjawisko występuje także w muzyce, sztuce i literaturze. W tym zastosowaniu oznacza całościowe ujęcie, pewien holizm ujawniający się w treści lub formie. Na przykład w muzyce totalizm (ang. *totalist*) jest określeniem stylu amerykańskiej muzyki artystycznej, która powstała w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. jako odpowiedź na rozwijający się minimalizm i postminimalizm, przyjmując postać bardziej złożoną pod względem rytmicznym. W ramach nowego stylu kompozytorzy zaczęli przyjmować totalne struktury tempa w muzyce (John Luther Adams, Glenn Branca, Rhys Chatham, Kyle Gann, Michael Gordon, Arthur Jarvinen, Diana Meckley, Ben Neill, Larry Polansky, Mikel Rouse, Evan Ziporyn); *totalist* akcentuje swoiste cele muzyki, wykorzystując siłę rytmu i złożoność tła.

We współczesnym dyskursie „paranaukowym” wpisującym się w ideologię New Age (m. in. ufologię) i czerpiącym inspirację z religii dharmicznych, totalizm przyjmuje znaczenie, podobnie jak w muzyce, nie mające nic wspólnego z synonimem totalitaryzmu. Stanowi zbiór poglądów na temat Boga i Wszechświata, jest rodzajem filozofii otwartej, zakładającej teorię tzw. dipolarnej grawitacji, na podstawie której wyjaśnia się elementy całości duchowo-materialnej: prawa i zasady funkcjonujące w świecie ducha będącym przeciwmaterialią, mają odbicie w prawach i zasadach świata fizycznego czyli materii. Dla potrzeb opisu świata totalizm jakby na nowo interpretuje zastane elementy rzeczywistości (np. duch, dusza, intelekt, karma, czakramy), redefiniuje stare pojęcia (np. grzech, sumienie, dobry uczynek, uczucia/emocje), a także wprowadza nowe (np. energia moralna, współczynnik zakłamania, fasady intelektu). Celem głosicieli tej filozofii jest ukazanie mechanizmów prowadzących do osią-

gnięcia stanu permanentnej szczęśliwości (nirwany), gdyż w ich przekonaniu stosowanie praw i zasad totalizmu powiększa poziom energii moralnej, co wpływa pozytywnie na satysfakcję z życia, realizację siebie i w konsekwencji staje się prostą drogą do Wszechświatowego Intelaktu, który jest odpowiednikiem Boga (w rozumieniu religii abrahamicznych).

Totalizm w myśleniu i działaniu społecznym klóci się z chrześcijańską wizją człowieka i społeczeństwa. Wydaje się, iż można go przewyciężyć na gruncie tomizmu, jak również bliskiego mu personalizmu czy każdego autentycznego humanizmu opartego na Ewangelii. Centralny problem etyki społecznej tomizmu, jakim jest stosunek jednostki do społeczności może być rozwiązany poprzez dostrzeżenie w nim analogii stosunku części do całości. Jest to tylko analogia, a nie tożsamość, co rodzi konieczność uznania personalnego wymiaru każdego człowieka. Chociaż każda osoba ludzka jest częścią ludzkości, poszczególnych społeczności, to jednak natura człowieka i natura społeczności różnią się między sobą w ramach porządku materialnego i duchowego, przyrodzonego i nadprzyrodzonego. Dlatego musi być respektowana i w praktyce uznawana odrębność człowieka od społeczności jako części od całości, zaś wszelkie bezwzględne podporządkowanie, scalanie uderza w naturę człowieka i nie odpowiada naturze społeczności.

TOTALISM AS A SOCIAL PHENOMENON

- a lexicographic formulation

Summary

The presented summary sketch is a slightly expanded version of the encyclopedia article, concerning the term of totalism. This term represents the total domination of wholeness over a portion, finding its justification in the particular ideological assumptions. In social life it indicates practical and theoretical relationship between a part and the whole (for example, between the citizen and the state). This relationship involves subordination of a part to the whole in a total (entire) way.

The phenomenon of totalism, supported by appropriate conceptual or ideological concepts, currently takes place in many areas of human life. It can be considered in the historical, ideological, social, economic, political, and cultural contexts as well as in the aspect of sociology, political science, psychology,

pedagogy, philosophy (anthropology) and theology. Totalism in certain contexts is close to the term of *holism*, which is the opposite of reductionism.

This analysis leaves out completely a synonymous term of totalitarianism, which in social and political aspects is presented as separate encyclopedic article.

Translated by Tymoteusz Tarnacki *OSPDE*